

STATERII DE AUR DE TIP LYSIMACH DIN COLECȚIA „MARIA ȘI DR. GEORGE SEVEREANU”, IZVOARE ALE ISTORIEI ORAȘELOR GRECEȘTI PONTICE ÎN SECOLELE III-I A.CHR.

Aurel Vilcu*
Alina Pîrvulescu**

Cuvinte cheie: monede de aur, stateri de tip Lysimach, Byzantion, Istros, Tomis, Callatis, colecția Maria și dr. George Severeanu.

Keywords: gold coins, staters of Lysimachus type, Byzantion, Istros, Tomis, Kallatis, the Maria and dr. George Severeanu collection.

Rezumat: Autorii publică 13 stateri de aur de tip Lysimach păstrați în colecția Maria și dr. George Severeanu. Trei piese aparțin emisiunilor postume din secolele III-II a.Chr. în timp ce 10 exemplare au fost bătute de orașele vest-pontice Istros, Tomis și Callatis în contextul războaielor mitridatice. Cel mai timpuriu stater de tip Lysimach, cu sigla ΔI, dar fără trident pe revers, a fost atribuit orașului Byzantion în anii c. 255-c. 245 a.Chr., în contextul războaielor între Egiptul Ptolemaic și Imperiul Seleucid. Aflat de partea Ptolemeilor, orașul Byzantion a dus o politică activă în zona pontică în cursul secolului III a.Chr. punând în circulație un volum important de stateri de aur. În anii 255-254 a.Chr. sursele scrise menționează două evenimente care puteau determina baterea staterilor cu ΔI la Byzantion: asedierea orașului de către Antioch II și războiul cu Callatis. Al doilea stater din colecția Maria și dr. George Severeanu, cu trident, BY și monograma pe revers a fost emis de Byzantion în anii c. 175-150 a.Chr.

Un stater postum de tip Lysimach (cu TO, trident și sigla AI pe revers) bătut la Tomis reprezintă dovada ascensiunii acestui oraș în a doua parte a secolului III a.Chr. Cercetarea materialului numismatic arată că la mijlocul secolului III a.Chr., cetățile grecești aflate pe litoralul de vest al Mării Negre încep să bată stateri de tip Lysimach după modelul promovat de Byzantion. În această perioadă crește importanța Tomisului care, la începutul celui de-al treilea război sirian (246-241 a.Chr.), pune în circulație stateri de tip Lysimach fără trident pe revers. Ulterior Tomis a bătut stateri de tip Lysimach cu trident și AI pe revers, probabil în scopul angajării de mercenari locali în contextul evenimentelor petrecute în Tracia și Asia Mică în anii c. 230-c. 220 a.Chr. sau mai târziu, către sfârșitul secolului III a.Chr.

Din staterii de tip Lysimach păstrați în colecția Maria și dr. George Severeanu, zece exemplare sunt emisiuni târzii puse în circulație de Istros (1), Tomis (6) și Callatis (3). În privința staterilor tomitani s-a constatat că două exemplare cu sigla ΘCM au fost bătute cu aceeași ștanță de avers și au un conținut de aur ridicat, 98,96% și 98,32%. Alte două piese, cu monograma , cu ștanță comună de avers însă ștanțe de revers diferite,

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române.

** Muzeul Municipiului București, Cabinetul Numismatic și Medalistic.

au un titlu mai mic, 97,48% și 97,09%. Ultimii doi stateri tomitani, unul purtând pe revers ΔIO și celălalt ΗΟ, au un conținut de aur de 96,79% și 94,69%. O scădere a titlului poate fi constatată și în cazul celor trei stateri callatieni, toți cu trident în exergă, monograma ΗΟ și abrevierea KAA pe revers. Un stater (nr. 10 în catalog) are titlu mai bun, 97,01 %, comparativ cu ceilalți doi (nr. 11-12 în catalog) care au un conținut de aur de 95,99 % și 95,72%. Toți staterii au fost bătuți cu aceeași ștanță de avers regravată. La început au fost produși stateri precum piesa nr. 10 din catalog apoi ștanța a fost modificată prin adăugarea unui element nou (o rozetă sau stea) vizibil în cazul celor doi stateri de la nr. 11 și 12. În privința datării staterii callatieni, dar și cei tomitani din colecția Maria și dr. George Severeanu, au fost puși în circulație în secolul I a.Chr., îndeosebi în timpul războaielor mitridatice, însă nu mai târziu de anii 72/71 a.Chr.

Ultima piesă din colecția Maria și dr. George Severeanu este un stater de Istros, cu trident, ΙΣ și ΔI pe revers. Din punct de vedere stilistic moneda pare a fi autentică însă greutatea mult prea mare, 8,97 g, și un conținut scăzut de aur (87,79%) indică mai degrabă un fals foarte bine realizat. Se discută asupra celor două serii de stateri cu ΔI pe revers bătuți la Istros și care, pe baza unei inscripții au fost atribuiți strategului Diogenes și datați 91-89 a.Chr. și respectiv 89-86 a.Chr. Se atrage atenția că datarea inscripției nu este sigură și episodul descris, arestarea soliei istriene la Byzantion, putea să aibă loc după al doilea război mitridatic (83-81 a.Chr.) însă nu mai târziu de 75 a.Chr.

Abstract: The authors publish 13 gold staters of Lysimachus type kept in the Maria and dr. George Severeanu collection. Three pieces belong to the posthumous issues of the 3rd – 2nd centuries BC, while 10 items were minted by the Pontic cities Istros, Tomis and Kallatis in the context of the Mithridatic wars. The earliest Lysimachus type stater, with ΔI, but without a trident on the reverse, was attributed to the city of Byzantion in c. 255-c. 245 BC, in the context of the wars between Ptolemaic Egypt and the Seleucid Empire. On the side of the Ptolemies, the city of Byzantion carried out an active policy in the Pontic area during the 3rd century BC, putting into circulation an important volume of gold staters. In the years 255-254 BC, the written sources mention two events that could lead to the minting of the staters with ΔI at Byzantion: the siege of the city by Antioch II and the war with Callatis. The second stater from the Maria and dr. George Severeanu collection, with a trident, BY and the monogram on the reverse was issued by Byzantion in the years c. 175-150 BC.

A posthumous stater of Lysimachus type (with TO, trident and AI on the reverse) minted at Tomis stands as proof of the ascension of this city in the second part of the 3rd century BC. Greek cities on the western coast of the Black Sea begin to mint staters of Lysimachus type following the model promoted by Byzantion. During this period, the importance of Tomis increases, which, at the beginning of the third Syrian war (246-241 BC), puts into circulation staters of Lysimachus type without trident on the reverse. Subsequently, Tomis struck staters of Lysimachus type with trident and AI on the reverse, probably for the purpose of hiring local mercenaries in the context of events happening in Thrace and Asia Minor in the years 230-c. 220 BC or later, towards the end of the 3rd century BC.

Of the staters of Lysimachus type from the Maria and dr. George Severeanu collection, ten pieces are the latest issues put into circulation by Istros (1), Tomis (6)

and Callatis (3). Regarding the Tomitan staters, it was found that two pieces with the ΘCM were produced with the same obverse die and have a high gold content, 98.96% and 98.32%. Two other pieces, with the monogram, with the same obverse die, but different reverse dies, have a smaller title, 97.48% and 97.09%. The last two staters from Tomis, one with ΔIO on the reverse and the other with, have a gold content of 96.79% and 94.69%. A decrease in the title can also be seen in the case of the three Callatian staters, all with a trident in exergue, the monogram and the abbreviation KAA on the reverse. One stater (no. 10 in the catalog) has a better title, 97.01%, compared to the other two (nos. 11-12 in the catalog), which have a gold content of 95.99% and 95.72%. All the Callatian staters were minted with the same re-engraved obverse die. In the beginning, staters were produced such as piece no. 10 of the catalog, subsequently, the die was modified by adding a new element (a rosette or a star) visible in the case of the two staters nos. 11 and 12. As for dating, both the Callatian and Tomitan staters from the Maria and dr. George Severeanu collection were put into circulation in the 1st century BC, especially during the Mithridatic wars, but not later than the years 72/71. BC.

The last item in the Maria and dr. George Severeanu collection is a stater struck by Istros, with a trident, ΙΣ and ΔI on the reverse. From a stylistic point of view, the coin seems to be authentic, but the weight is too high, 8.97 g, and shows a low gold content (87.79%), indicating rather a very well made fake. There are discussions on the two series of staters with ΔI on the reverse struck by Istros and which, based on an inscription, were assigned to Diogenes strategist and dated 91-89 BC and 89-86 BC respectively. Attention must be brought to the fact that the dating of the inscription is not certain and the episode described, the arrest of the Istrian embassy by Byzantion, could have taken place after the Second Mithridatic War (83-81 BC), but not later than 75 BC.

Colecția Maria și dr. George Severeanu, păstrată în cadrul Muzeului Municipiului București, cuprinde un fond valoros de piese numismatice din care fac parte și 13 stateri postumi de tip Lysimach puși în circulație într-un interval lung de timp, secolele III-I a.Chr. Trei piese aparțin emisiunilor postume din secolele III-II a.Chr. în timp ce 10 exemplare au fost bătute de orașele vest-pontice Istros, Tomis și Callatis în contextul războaielor mitridatice. Toți staterii au fost supuși analizelor metalografice prin metoda fluorescenței de raze X¹, rezultatele indicând o serie de particularități care, coroborate cu cercetarea materialului numismatic și a izvoarelor scrise, oferă date noi privind cronologia și contextul în care au fost produși.

Cel mai timpuriu stater de tip Lysimach din colecția Maria și dr. George Severeanu nu are trident în exergă, observație care indică baterea sa înainte de anii 245-240 a.Chr. așa cum s-a propus în literatura numismatică mai recentă². Pe reversul monedei apare sigla ΔI semnalată pe staterii de tip Lysimach încă de la mijlocul

¹ Analizele au fost realizate de către dl. Dragoș Mirea, căruia îi mulțumim pe această cale, cu un spectrometru Bruker Tracer 1 Titan cu anod de Rodiu.

² Vezi în acest sens Marinescu 1996, p. 66-67; Marinescu 2000, p. 333-337; Vilcu 2011; Vilcu, Petac 2012, p. 57 și Petac, Vilcu 2012, p. 58. Potrivit unei teorii mai vechi apariția tridentului pe staterii de tip Lysimach a avut loc în jurul anului 195 a.Ch.; Seyrig 1969, p. 43.

secolului al XIX-lea de L. Müller care îi atribuia oraşului Dium³. Doi stateri de tip Lysimach cu literele delta și iota sub formă de monogramă (Δ) au fost semnalate în cadrul marelui tezaur descoperit în anul 1895 la Anadol (azi în Ucraina)⁴. În teza de doctorat întocmită de C. Marinescu la mijlocul anilor '90 și rămasă încă în stadiul de manuscris, un stater având sigla alcătuită din literele delta și iota în monogramă (Δ) este atribuit oraşului Byzantion⁵. Potrivit autorului staterii cu monograma Δ fac parte din grupa II, emisiunea 30, datată în anii c. 260-245 a.Chr. Relativ recent, în anul 2011, doi stateri cu sigla Δ I au apărut în comerț, unul având ștanță de avers comună cu exemplarul păstrat în colecția Maria și dr. George Severeanu⁶. În România, până în prezent, a fost semnalat un stater de tip Lysimach cu monograma Δ pe revers aflat în cadrul tezaurului descoperit la Dăeni, jud. Tulcea și atribuit unui atelier necunoscut⁷. Inițial s-a presupus că ascunderea tezaurului de la Dăeni ar fi avut loc pe la 220 a.Chr., la sfârșitul secolului III a.Chr. sau începutul veacului următor⁸ însă mai nou data de încheiere a fost stabilită în anii c. 250-c. 245 a.Chr.⁹ Din punct de vedere stilistic se constată că piesa din tezaurul de la Dăeni prezintă unele diferențe față de staterul din colecția Maria și dr. George Severeanu, în special în privința gravării portretului lui Alexandru cel Mare aflat pe avers și a reprezentării zeiței Atena de pe revers¹⁰. Staterul din tezaurul de la Dăeni a fost produs cu o pereche de ștanțe îngrijit realizate spre deosebire de exemplarul nostru a cărui batere pare a fi făcută mai în grabă. Analiza stilistică sugerează că emisiunile cu Δ I și cele cu Δ aparțin aceluiași atelier, dar nu sunt contemporane, ambele fiind puse în circulație înainte de anii 245/240 a.Chr. Ținând cont de faptul că staterii cu monograma Δ au fost atribuite oraşului Byzantion în anii c. 260-245 a.Chr., piesa din colecția Maria și dr. George Severeanu cu sigla Δ I se poate data în același interval. Analiza asupra metalului efectuată prin metoda XRF a relevat un titlu sensibil mai slab comparativ cu staterii de tip Alexandru cel Mare, dar și cu alte piese de tip Lysimach bătute fie în timpul vieții diadohului, fie postume¹¹. Dacă în timpul vieții lui Lysimach staterii bătuți la Lysimachia au un titlu ridicat, 99,6%¹², similar monedelor de aur din timpul lui Alexandru cel Mare, în cazul piesei cu sigla Δ I conținutul de metal prețios ajunge la 97,99%. În privința evoluției titlului staterilor de tip Lysimach s-a remarcat că unele emisiuni ale oraşului Byzantion fără trident pe revers și datate înainte de anii 245-240 a.Chr. au titlu sensibil mai mic față de alte piese de aur din secolul III a.Chr., ca și în cazul exemplarului cu sigla Δ I¹³. Titlul semnificativ mai mic și adoptarea unui stil mai neglijent în privința iconografiei indică baterea lor într-

³ Müller 1857, pl. VII, nr. 343.

⁴ Pridik 1902, p. 81, nr. 25-26.

⁵ Marinescu 1996.

⁶ HD Rauch, 14.07.2011, lot 59; HD Rauch, 19.09.2011, lot 112 (aceeași ștanță de avers)

⁷ Poenaru Bordea 1979, p. 45; Poenaru Bordea 2004, p. 38, nota 38 și p. 60, nr. 13; Poenaru Bordea 2005, p. 21, nr. 67; Petac 2009, p. 16, după anul 218 a.Chr., în contextul căderii regatului de la Tylis.

⁸ Poenaru Bordea 2005, p. 11.

⁹ Vilcu, Ilie 2011, p. 61-76.

¹⁰ În cazul staterului din tezaurul de la Dăeni zeița Atena este reprezentată cu suliță în timp ce pe staterul din colecția Maria și dr. George Severeanu apare fără suliță.

¹¹ Pentru titlul staterilor de tip Alexandru cel Mare și Lysimach a se vedea Vilcu *et alii* 2011, p. 501-502.

¹² Vilcu *et alii* 2011, p. 506.

¹³ Vilcu *et alii* 2011, p. 506.

un moment de criză generat cel mai probabil de implicarea orașului Byzantion în războaiele dintre Seleucizi și Ptolemei. Aflat de partea Ptolemeilor, orașul Byzantion a dus o politică activă în zona pontică în cursul secolului III a.Chr. așa cum sugerează puținele surse scrise care s-au păstrat. Acestea sunt suplinite de analiza izvoarelor numismatice care relevă o bogată activitate monetară manifestată îndeosebi prin baterea unui volum important de stateri de aur¹⁴. Potrivit surselor, implicarea în cel de al doilea război sirian a determinat asedierea orașului Byzantion de către Antioch II în anul 255 sau în 254 a.Chr.¹⁵ Baterea staterilor de aur de tip Lysimach cu titlu mai scăzut, printre care se află și exemplarul cu sigla ΔI păstrat în colecția Maria și dr. George Severeanu, ar putea fi plasată în acel moment dramatic sau cel mai târziu într-o situație de criză din preajma anului 245, la debutul celui de-al treilea război sirian. Amintim că în aceeași perioadă, în anii 255-254 a.Chr., a avut loc, potrivit surselor scrise¹⁶, și conflictul dintre Byzantion și Callatis, în fapt o înfruntare de la distanță a celor două puteri elenistice ale vremii, Seleucizii și Ptolemeii¹⁷. Victoria înregistrată de Byzantion, consemnată sec de izvoarele scrise, se reflectă mai bine în plan monetar, prin adoptarea emisiunilor de aur a staterilor de tip Lysimach de către orașele situate pe coasta de vest a Mării Negre¹⁸. În acest context încetează la Callatis baterea staterilor de aur de tip Alexandru cel Mare puși în circulație în număr mare la mijlocul secolului III a.Chr. Spre deosebire de Istros¹⁹ pentru care avem dovada în plan monetar a trecerii rapide de la staterii de tip Alexandru cel Mare la cei de tip Lysimach promovați de Byzantion, înfrângerea suferită de Callatis a fost așa de mare încât pentru mai mult de un secol nu mai sunt cunoscute monede de aur care să poarte sigla orașului. În acest stadiu al cercetării, analiza materialului numismatic pledează în favoarea datării staterilor cu ΔI în anii c. 255-c. 245 a.Chr., eventual la începutul intervalului.

Colecția Maria și dr. George Severeanu conține încă un stater postum de tip Lysimach pus în circulație de Byzantion, atribuirea piesei fiind asigurată de prezența sub tronul zeiței Atena a primelor două litere (BY) din numele orașului. Prezența pe revers a tridentului ornat cu delfini indică un stater târziu, clasificat de C. Marinescu în emisiunea nr. 130 (monograma) și datat în anii c. 175-150 a.Chr.²⁰ Analizele asupra metalului dezvăluie un titlu mai bun (98,93%) comparativ cu staterii din seria cu sigla ΔI bătuți de Byzantion la mijlocul secolului III a.Chr. Rezultatele analizelor efectuate asupra mai multor stateri bătuți de Byzantion în ultimele decenii ale secolului III a.Chr. și în cursul veacului următor și care poartă primele litere ale numelui orașului (BY) relevă o variație a titlului cuprinsă între 99,7% și 94,5%²¹. Fără a insista asupra rezultatelor analizelor chimice efectuate pe un număr încă insuficient de piese pentru a formula concluzii, remarcăm însă că din punct de vedere stilistic staterul bătut de Byzantion aflat în colecția Maria și dr. George Severeanu pare a fi mai timpuriu față de datarea oferită de C.

¹⁴ Marinescu 1996.

¹⁵ Avram 2003, p. 1181-1213.

¹⁶ O discuție amănunțită la Avram 2003, p. 1181-1213.

¹⁷ Vezi și Vilcu 2014, p. 93-104.

¹⁸ Petac 2011, p. 7-14; Petac, Vilcu 2012, p. 51-63; Petac, Vilcu 2013, p. 297-326.

¹⁹ Vilcu, Petac 2012, p. 53-60.

²⁰ Marinescu 1996, p. 247, emisiunea 130, nr. 414.

²¹ Vilcu *et alii* 2011, p. 506.

Marinescu (anii c. 175-150 a.Chr.). Datarea piesei către 180 a.Chr. nu poate fi exclusă, însă este dificil de argumentat convingător în acest stadiu al cercetării.

Din lotul de monede de aur pe care îl publicăm cu acest prilej remarcăm o piesă rară, un stater postum de tip Lysimach bătut la Tomis, care reprezintă o mărturie a ascensiunii acestui oraș în a doua parte a secolului III a.Chr. Moneda are pe revers, sub tronul zeiței Atena, primele litere ale numelui orașului (TO), trident ornat cu delfini în exergă și sigla AI în câmp stânga. Cercetarea materialului numismatic arată că la mijlocul secolului III a.Chr., cetățile grecești aflate pe litoralul de vest al Mării Negre încep să bată stateri de tip Lysimach după modelul promovat de Byzantion. Trecerea la o nouă iconografie în privința monedelor de aur este o consecință a rezultatului celui de-al doilea război sirian (260-253 a.Chr.) și poate fi observată la Istros, Odessos și Mesembria²². În această perioadă crește importanța Tomisului care, la începutul celui de-al treilea război sirian (246-241 a.Chr.), pune în circulație stateri de tip Lysimach fără trident pe revers dar care conțin primele două litere ale numelui orașului mai întâi în monogramă și apoi desfășurat²³. După anii 245/240, sub influența emisiunilor de aur puse în circulație de Byzantion, atelierul tomitan bate stateri de tip Lysimach cu trident pe revers și cu primele două litere ale orașului (TO) aflate sub tronul zeiței Atena la care se adaugă o siglă în câmp stânga. Până în prezent sunt cunoscute două emisiuni: una cu sigla din care se știe un exemplar²⁴ și cealaltă cu sigla AI reprezentată de trei exemplare²⁵ la care se adaugă acum piesa inedită aflată în colecția Maria și dr. George Severeanu. Dintre cele trei piese deja publicate, două au fost realizate cu aceeași pereche de ștanțe în timp ce pentru a treia au fost utilizate ștanțe diferite. Piesa aflată în colecția Maria și dr. George Severeanu, pe care o publicăm cu acest prilej, a fost bătută cu altă pereche de ștanțe comparativ cu materialul deja existent în circuitul științific. Deși toate cele patru exemplare prezintă aceeași siglă (AI), din punct de vedere stilistic remarcăm diferențe, în special în realizarea iconografiei aflată pe aversul piesei din colecția Maria și dr. George Severeanu. Acest aspect sugerează că moneda aflată în discuție nu a fost pusă în circulație în același timp cu celelalte trei fiind de presupus un decalaj care este dificil de precizat în acest stadiu al cercetării. Observațiile de ordin stilistic par a fi susținute și de analizele asupra metalului, cu rezervele de rigoare, ținând cont de faptul că am avut la dispoziție doar două piese. Supus analizelor prin metoda XR, staterul tomitan cu sigla AI aflat în colecția Maria și dr. George Severeanu a indicat un titlu de 98,97%, semnificativ mai bun comparativ cu exemplarul păstrat în colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, pentru care s-a înregistrat o finețe de 97,7%.

Remarcăm că din punct de vedere stilistic, emisiunile cu sigla și cu sigla AI (un exemplar și respectiv patru exemplare cunoscute până în prezent), se diferențiază de staterii anteriori puși în circulație la debutul activității monetare a atelierului tomitan. Relativ recent s-a presupus că ambele emisiuni ar putea fi contemporane cu staterii bătuți de Byzantion după 245/240 a.Chr. și în special în anii c. 230-c. 220 a.Chr.²⁶ În

²² Petac 2011, p. 7-14; Petac, Vilcu 2013, p. 297-326.

²³ Petac, Vilcu 2012, p. 57; Petac, Vilcu 2016, p. 499-507; Petac 2016, p. 105-110.

²⁴ Petac, Vilcu 2012, p. 53, nr. 5.

²⁵ Petac, Vilcu 2012, p. 53-54, nr. 6-8.

²⁶ Petac, Vilcu 2012, p. 58.

acest caz baterea staterilor cu trident în exergă și siglele ☞ și AI ar fi fost prilejuită de implicarea Tomisului în conflictele vremii precum războiul civil dintre Antiochos Hierax și Seleucus II²⁷. Sursele scrise arată că după moartea lui Antiochos II, în contextul celui de-al treilea război sirian (246-241), noul rege Seleucus II este obligat de împrejurări să accepte stăpânirea Asiei Mici de către fratele său, Antiochos Hierax. După încheierea păcii cu Ptolemeu III, între cei doi frați, Seleucus II și Antiochos Hierax, se declanșează lupta pentru putere. Conflictul este tranșat în 226 când Antiochos Hierax, înfrânt, se refugiază în Tracia și este ucis de celți²⁸. Angajarea de către Antiochos Hierax a celților ca mercenari împotriva lui Seleucus II, sau regatul Pergamului, este menționată de sursele scrise²⁹. S-a sugerat că înainte de a ataca Pergamul (c. 230), Antiochos Hierax ar fi trecut în Tracia pentru a angaja mercenari celți și a reînnoi alianța cu Istros, cu acest prilej fiind bătute tetradrahmele de tip seleucid cu $\text{I}\Sigma$ pe revers³⁰. Poate că în acest context a avut loc baterea la Tomis a staterilor de aur de tip Lysimach din seriile cu ☞ și AI pe revers, o comandă politică în scopul angajării de mercenari locali. În acest stadiu al cercetării, analiza materialului numismatic indică baterea celor două serii de stateri tomitani după modelul și în strânsă legătură cu politica dusă de Byzantion. În privința cronologiei poate fi luată în calcul perioada c. 230-c. 220 a.Chr., cu evenimentele menționate, fără a exclude o datare mai târzie, de pildă pentru staterii cu sigla AI și în special piesa aflată în colecția Maria și dr. George Severeanu.

Din staterii de tip Lysimach păstrați în colecția Maria și dr. George Severeanu, zece exemplare sunt emisiuni târzii puse în circulație de Istros (1), Tomis (6) și Callatis (3), în primele trei decenii ale secolului I a.Chr. Sursele scrise menționează că în această perioadă orașele vest-pontice Istros, Tomis și Callatis au fost sub controlul lui Mithridates VI³¹ și au bătut mai multe serii de stateri de aur³². Cei șase stateri tomitani poartă pe revers trident în exergă, primele două litere ale numelui orașului (TO) aflate sub tronul zeiței Atena la care se adaugă diferite sigle plasate în câmp stânga³³. Două exemplare cu sigla ΘCM au fost bătute cu aceeași ștanță de avers, dar cu ștanțe diferite de revers. Supuse analizelor prin metoda XRF, monedele au dezvăluit un titlu apropiat, 98,96% și 98,32 %, cel mai bun comparativ cu rezultatele obținute asupra celorlalți stateri tomitani din secolul I a.Chr. Alte două piese, cu monograma Δ pe revers, cu ștanță comună de avers însă ștanțe de revers diferite, au o finețe a aurului sensibil mai mică, 97,48% și 97,09%. Ultimii doi stateri tomitani din lotul păstrat în colecția Maria și dr. George Severeanu, unul purtând pe revers ΔIO și celălalt HO , au titlul scăzut, 96,79% și respectiv 94,69%. O scădere a titlului poate fi constatată și în cazul celor trei stateri callatieni din colecția Maria și dr. George Severeanu, toți cu trident în exergă, monograma HO și abrevierea KAA pe revers³⁴. Doi dintre aceștia (nr. 11-12 în catalog)

²⁷ Petac, Vilcu 2012, p. 58.

²⁸ Vilcu 2014, p. 101-102.

²⁹ Austin 1981, p. 405.

³⁰ Marinescu, Lorber 2012, p. 237-238. O discuție detaliată la Vilcu 2014, p. 93-104.

³¹ Avram, Bounegru 1997, p. 155-165.

³² O discuție asupra problemei la Poenaru Bordea 1979, p. 47-51; un catalog al staterilor istrieni, callatieni și tomitani cunoscuți până la mijlocul anilor '90 la Callataș 1997, p. 139-144 cu un comentariu la p. 145-148.

³³ Callataș 1997, p. 141-142.

³⁴ Un catalog al staterilor callatieni din secolul I a.Chr. la Callataș 1997, p. 139-140.

au fost bătute cu aceeași pereche de ștanțe și au un conținut de metal prețios apropiat, 95,99 % și 95,72%, în timp ce al treilea (nr. 10 în catalog) are un titlu mai bun, 97,01 %. Un alt stater callatian cu monograma HO păstrat în colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, are un conținut de aur de 96,8%³⁵, înscriindu-se în limitele rezultatelor obținute în urma analizelor metalografice. Aparent doar primii doi stateri (nr. 11 și 12 din catalog) au fost bătute cu aceeași ștanță de avers. La o analiză mai atentă se constată că pentru toate cele patru exemplare menționate mai sus s-a folosit o ștanță comună de avers care, la un moment dat, a fost regravată. Mai întâi a fost bătută piesa nr. 10 din catalogul nostru apoi ștanța, uzată îndeosebi în partea superioară, a fost refăcută în privința detaliilor, din acest proces apărând în plus față de starea inițială o linie orizontală ce traversează gâtul personajului înfățișat pe avers. După refacere, cu ștanța de avers a fost bătută piesa aflată în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române³⁶. Ulterior a avut loc un alt proces de modificare al ștanței, de această dată fiind adăugat prin gravare un nou element decorativ în partea inferioară a bustului, o rozetă care parțial se suprapune și elimină câteva șuvițe de păr ilustrate inițial. Rozeta se prezintă sub forma unui punct central mai pronunțat înconjurat de opt puncte mici, lăsând impresia că s-a dorit mai degrabă reprezentarea unei stele. Cu ștanța regravată au fost bătute cei doi stateri din colecția Maria și dr. George Severeanu, nr. 11 și 12 din catalogul nostru. Se poate observa în cazul celor două piese uzura avansată a ștanței îndeosebi în partea superioară a portretului lui Alexandru cel Mare, contrastând cu buna imprimare a elementului nou adăugat. Totodată, remarcăm că pe măsura utilizării ștanței scade și titlul monedelor, de la 97,01 % la 96,8% și apoi 95,99 % și 95,72%. Evoluția titlului la care se adaugă procesul de regravare indică folosirea ștanței de avers în trei momente diferite, cu pauze a căror durată este dificil de determinat în acest stadiu al cercetării. Stilul diferit al ștanțelor de revers, asociate celor patru piese aflate în discuție, sugerează re folosirea ștanței de avers după o perioadă mai lungă de timp care putea fi de ordinul anilor. În privința datării staterii callatieni, dar și cei tomitani din colecția Maria și dr. George Severeanu au fost puși în circulație în secolul I a.Chr., îndeosebi în timpul războaielor mitridatice, însă nu mai târziu de anii 72/71 a.Chr. când armata Romei condusă de M. Terentius Varro Lucullus a eliminat garnizoanele lui Mithridates VI din cetățile grecești aflate în vestul Mării Negre. Adăugarea unei stele prin regravarea ștanței de avers în cazul staterilor callatieni ar putea fi interpretată în același context.

Ultima monedă din colecția Maria și dr. George Severeanu pe care o publicăm cu acest prilej este un stater postum de tip Lysimach, cu trident în exergă, $\text{I}\Sigma$ sub tronul zeiței Atena și ΔI în câmp stânga, atribuit orașului Istros. La prima vedere moneda este îngrijit realizată și pare a fi bătută cu aceeași pereche de ștanțe cunoscută în literatura numismatică³⁷. Greutatea neobișnuită, 8,97 g, și titlul scăzut, 87,79%, indică mai degrabă un fals foarte bine făcut după un original. În acest sens semnificative sunt analizele chimice efectuate în urmă cu două decenii asupra unui stater istriean din seria cu ΔI aflată în colecția Muzeului Național de Istorie a României, pentru care s-au publicat doar

³⁵ Vilcu *et alii* 2011, p. 510; Vilcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 65, nr. 62.

³⁶ Vilcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 65, nr. 62.

³⁷ Callataÿ 1997, p. 139, D1 R1.

procentajele de argint (2,19%) și cupru (0,20%)³⁸, și care indicau înscrierea în limitele rezultatelor obținute în cazul emisiunilor din aur puse în circulație de Tomis și Callatis³⁹. Amintim că staterul istriean aflat în prezent la Muzeul Național de Istorie a României a fost transferat în anii '70 de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române. Potrivit documentelor păstrate, moneda a făcut parte din vechiul fond al Muzeului Național de Antichități constituit înainte de 1916 și care, în contextul Primului Război Mondial, a fost trimisă în Rusia revenind în țară în anul 1956.

În acest stadiu al cercetării, în privința staterilor de aur puși în circulație de Istros în secolul I a.Chr. se impun câteva observații. Spre deosebire de ceilalți stateri postumi bătuți la Tomis și Callatis, remarcăm că exemplarele cu sigla ΔI aflate în colecția Maria și dr. George Severeanu și la Muzeul Național de Istorie a României, aparent bătute cu aceeași pereche de ștanțe, poartă pe revers un trident al cărui mâner apare sub formă de ancoră⁴⁰. Recenzarea materialului numismatic publicat până în prezent arată că tridentul cu mâner sub formă de ancoră nu apare pe staterii de tip Lysimach timpurii sau târzii. Extinzând cercetarea semnalăm prezența acestui tip de trident pe unele serii de tetradrahme puse în circulație de Byzantion după 100-96 a.Chr. și îndeosebi în contextul războaielor mitridatice⁴¹, până la 75 a.Chr.⁴² În aceste condiții datarea tetradrahmelor de Byzantion se constituie în argument pentru stabilirea unei cronologii relative în privința staterilor cu ΔI bătuți la Istros. Conexiunea în plan monetar a celor două orașe nu este nouă, materialul numismatic indicând similitudini în privința emisiunilor în aur încă de la mijlocul secolului III a.Chr. și îndeosebi mai târziu. În acest sens, semnificativă este publicarea unor stateri de tip Lysimach bătuți la Istros și la Byzantion cu ștanță de avers comună în al doilea sfert sau spre mijlocul secolului II a.Chr.⁴³ Cercetarea materialului numismatic indică punerea în circulație de către atelierul istriean a două emisiuni cu ΔI, dar care sunt diferite din punct de vedere stilistic. Prima serie cu ΔI din care recent s-a publicat un exemplar⁴⁴, dar alte câteva au fost semnalate în comerț⁴⁵, poartă pe revers trident obișnuit. Pentru a doua serie, cu trident al cărui mâner apare sub formă de ancoră, se cunosc mai multe piese, toate bătute cu aceeași pereche de ștanțe⁴⁶. În privința datării, recent s-a sugerat că prima serie ar fi fost bătută în anii 91-89 a.Chr. și a doua în timpul primului război mitridatic, 89-86 a.Chr.⁴⁷ Prezența literelor ΔI pe staterii istrieni de tip Lysimach a fost legată de un cunoscut episod descris de o inscripție descoperită la

³⁸ Cojocaru *et alii* 2000, p. 186, nr. 25.

³⁹ Vilcu *et alii* 2011, p. 510.

⁴⁰ O discuție asupra ancorei ca simbol prezent pe staterii de la Byzantion în secolul III a.Chr. la Marinescu 1996, p. 57.

⁴¹ Callataș 1997, planșele XXXIII-XXXIV. A se vedea îndeosebi piesele bătute cu perechile de ștanțe D4-R6a, D7-R1a, D13-R2a, D15-R3a, D16-R2a, D14-R5a, D5-R3a, D22-R6a, D27-R15a, D51-R2a care corespund grupelor 2B, 3 și 4. Pentru datarea grupelor a se vedea Callataș 1997, p. 136.

⁴² Callataș 1997, p. 134.

⁴³ Popescu 2017-2018, p. 21-22.

⁴⁴ Petac 2018, p. 293, pl. I, nr. 6.

⁴⁵ Hess Divo AG, auction 298, lot 1042, 22.10.2003 (aceeași piesă la UBS Gold&Numismatics, auction 67, lot 5477, 05.09.2006); UBS Gold&Numismatics, auction 63, lot 125, 06.09.2005; UBS Gold&Numismatics, auction 63, lot 157, 06.09.2005.

⁴⁶ Callataș 1997, p. 138, care recenzează 14 piese la care se adaugă altele apărute în comerț după anul 1997.

⁴⁷ Petac 2018, p. 290.

Histria și datată în anii 90-89 a.Chr.⁴⁸ Potrivit decretului, cetatea istrieană împrumutase 100 de stateri de la un locuitor din Byzantion și nu returnase datoria. Din această cauză o solie istrieană, condusă de un anume Meniskos care se îndrepta către regele Mithridates VI, fusese reținută la Byzantion. Diogenes, strateg al cetății și comandant al garnizoanei mitridatice instalată la Istros, s-a deplasat la Byzantion și a eliberat solia plătind datoria de 100 de stateri⁴⁹. În virtutea celor relatate s-a înaintat ipoteza că ΔI de pe staterii istrieni ar reprezenta abrevierea numelui Diogenes, strategul cetății menționat în inscripție, iar monograma ΜΕ aflată pe altă serie de stateri istrieni ar fi abrevierea numelui conducătorului soliei, Meniskos, probabil un personaj important în viața cetății⁵⁰. Ipoteza este seducătoare însă în acest stadiu al cercetării rămâne greu de argumentat și doar apariția unor elemente noi o pot confirma sau dimpotrivă, infirma⁵¹. Câteva observații se impun însă, atât din perspectiva ordonării și datării materialului numismatic, cât și al relației cu decretul histrian. Din punct de vedere stilistic diferențele între cele două serii de stateri cu ΔI sunt atât de mari încât este greu de presupus că poate fi vorba de același personaj al cărui nume apare abreviat pe reversul pieselor. Exemplarele cu ΔI și trident obișnuit pe revers au portretul lui Alexandru cel Mare realizat în stilul staterilor din secolul II a.Chr., sugerând o datare mai timpurie. Pentru piesele cu ΔI și trident al cărui mâner apare sub formă de ancoră, modalitatea de redare a portretului lui Alexandru cel Mare este apropiată de ultimii stateri băuți în număr mare de Tomis și Callatis, indicând datarea în secolul I a.Chr. așa cum s-a propus⁵². În acest stadiu al cercetării se poate presupune că au fost puși în circulație în timpul războaielor mitridatice, după anul 89 a.Chr., însă nu mai târziu de 72 a.Chr. când au fost eliminate garnizoanele lui Mithridates din cetățile grecești aflate în vestul Mării Negre. Din păcate datarea ipotetică a decretului istriean în anii 90-89 a.Chr.⁵³ nu ajută la stabilirea cu precizie a momentului emiterii ultimilor stateri istrieni. Chiar dacă aceștia ar fi legați de menționarea strategului Diogenes, în cuprinsul decretului sunt elemente care pledează pentru o datare mai târzie a inscripției. De pildă, incapacitatea Istrosului de a plăti o datorie de o sută de monede de aur este pusă pe seama „războaielor, lipsei de roade și a vitregiilor”⁵⁴. Sub această formulă elegantă, nici nu se putea altfel într-un decret dedicat unui strateg trimis de Mithridates VI, se ascunde cauza situației financiare dezastruoase: contribuția istrieană la primele două războaie mitridatice. Dacă luăm în calcul acest aspect, episodul descris în inscripție pare să fi avut loc mai degrabă după al doilea război mitridatic (83-81 a.Chr.) și înainte de izbucnirea celui de-al treilea (75 a.Chr.). Chiar dacă datarea inițială a decretului ar suferi modificări, conținutul textului arată o cetate istrieană incapabilă de a plăti o sumă infimă, o datorie de o sută de stateri. În aceste condiții baterea staterilor se leagă de prezența garnizoanei mitridatice și sursa aurului utilizat ar trebui căutată îndeosebi în cuprinsul imperiului pontic creat de

⁴⁸ Avram, Bounegru 1997, p. 163.

⁴⁹ Avram, Bounegru 1997, p. 162.

⁵⁰ Petac 2018, p. 290.

⁵¹ Recent, pentru staterii cu monograma ΜΕ s-a propus o datare mai timpurie, a doua jumătate a secolului II a.Chr., Popescu 2017-2018, p. 24.

⁵² Petac 2018, p. 290.

⁵³ Avram, Bounegru 1997, p. 163.

⁵⁴ Avram, Bounegru 1997, p. 162.

Mithridates VI. Producția de monedă de aur a cetăților Istros, Tomis și Callatis în secolul I a.Chr. pare a fi dirijată de strategii lui Mithridate VI și are drept scop susținerea efortului de război, și atragerea mercenarilor traci și celți menționați de sursele scrise printre aliații regelui Pontului⁵⁵.

CATALOGUL MONEDELOR

BYZANTION

Av. Capul lui Alexandru cel Mare divinizat spre dreapta, având pe diademă coarnele lui Ammon.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ în dreapta, ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ în stânga; Atena tronând spre stânga, se sprijină cu brațul stâng pe scutul aflat lângă tron și ține în mâna dreaptă o Nike ce încoronează numele regelui⁵⁶. ΑΙ în câmp stânga.

1. AV ↖ 8,48 g; 19 mm. Aur 97,99%; argint 1,68%; cupru 0,32%. Inv. 10154.

Cf. Marinescu 1996, p. 61, emisiunea 30, monograma Δ (anii c. 260-245 a.Chr.). Anii c. 255-245 a.Chr.

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, dar în plan secund o sulită transversală rezemată pe tron. În exergă, trident ornat cu delfini. ΒΥ sub tron și monograma Μ in câmp stânga.

2. AV ↑ 8,47 g; 19,1×20 mm. Aur 98,93%; argint 0,85%; cupru 0,21%. Inv. 10150.

Marinescu 1996, p. 247, emisiunea 130, nr. 414, anii c. 175-150 a.Chr.

TOMIS

ΑΙ

Av. Capul lui Alexandru cel Mare divinizat spre dreapta, având pe diademă coarnele lui Ammon.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ în dreapta, ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ în stânga; Atena tronând spre stânga, se sprijină cu brațul stâng pe scutul aflat lângă tron și ține în mâna dreaptă o Nike ce încoronează numele regelui; în plan secund o sulită transversală rezemată pe tron. În exergă, trident ornat cu delfini. ΤΟ sub tron și ΑΙ în câmp stânga.

3. AV ↑ 8,40 g; 20 mm. Aur 98,97%; argint 0,81%; cupru 0,22%. Inv. 10142.

Petac, Vilcu 2012, p. 54, nr. 6-8. Anii c. 230-c. 220 sau mai târziu.

ΘΕΜ

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, dar ΘΕΜ în câmp stânga.

4. AV ↑ 8,27 g; 19,2×20,1 mm. Aur 98,96%; argint 0,82%; cupru 0,21%. Inv. 10145.

Callataÿ 1997, D3 R1.

5. AV ↑ 8,32 g; 19 mm. Aur 98,32%; argint 1,69%; cupru -. Inv. 10148.

Callataÿ 1997, D3 R-.

⁵⁵ Callataÿ 1997, p. 257; Avram, Bounegru 1997, p. 156, nota 3.

⁵⁶ Spre deosebire de alți stateri de tip Lysimach, în acest caz Atena este reprezentată fără sulită.

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, dar monograma în câmp stânga.

6. AV ↑ 8,18 g; 21 mm. Aur 97,48%; argint 1,91%; cupru 0,61%. Inv. 10146.

Callataÿ 1997, D7 R1a.

7. AV ↑ 8,26 g, 20 mm. Aur 97,09%; argint 2,49%; cupru 0,41%. Inv. 10151.

Callataÿ 1997, D7 R-.

ΔIO

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, dar ΔIO în câmp stânga.

8. AV ↑ 8,33 g; 20,1×22 mm. Aur 96,79%; argint 2,93%; cupru 0,27%. Inv. 10149.

Callataÿ 1997, D3-R1.

HO

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, dar HO în câmp stânga.

9. AV ↑ 8,12 g; 20 mm. Aur 94,69%; argint 4,26%; cupru 1,05%. Inv. 10141.

Callataÿ 1997, D2-R1.

CALLATIS

HO

Av. Capul lui Alexandru cel Mare divinizat spre dreapta, având pe diademă coarnele lui Ammon.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ în dreapta, ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ în stânga; Atena tronând spre stânga, se sprijină cu brațul stâng pe scutul aflat lângă tron și ține în mâna dreaptă o Nike ce încoronează numele regelui; în plan secund o suliță transversală rezemată pe tron. În exergă, trident ornat cu delfini. ΚΑΑ sub tron și HO în câmp stânga.

10. AV ↑ 8,35 g; 19 mm. Aur 97,01%; argint 2,71%; cupru 0,28%. Inv. 10173.

Callataÿ 1997, D6-R2

11. AV ↑ 8,24 g; 19,1×20,1 mm. Aur 95,99%; argint 3,63%; cupru 0,38%. Inv. 10155.

Callataÿ 1997, D6-R1

12. AV ↑ 8,27 g, 19×20 mm. Aur 95,72%; argint 3,87%; cupru 0,41%. Inv. 10117.

Callataÿ 1997, D6-R1

ISTROS

ΔI

Av. Capul lui Alexandru cel Mare divinizat spre dreapta, având pe diademă coarnele lui Ammon.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ în dreapta, ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ în stânga; Atena tronând spre stânga, se sprijină cu brațul stâng pe scutul aflat lângă tron și ține în mâna dreaptă o Nike ce încoronează numele regelui; în plan secund o suliță

transversală rezemată pe tron. În exergă, trident ornat cu delfini având mânerul sub formă de ancoră. Σ sub tron și Δ I în câmp stânga.

13. AV \uparrow 8,97 g; 19×20 mm. Aur 87,79%; argint 11,49%; cupru 0,72%. Inv. 10147. Callataÿ 1997, D1 R1. Fals ?

Tabel 1. Rezultatele analizelor efectuate asupra staterilor de tip Lysimach din colecția Maria și dr. George Severeanu

Emitent	Aur	Argint	Cupru	Nr. inv.
Byzantion, Δ I	97,99	1,68	0,32	10154
Byzantion, 	98,93	0,85	0,21	10150
Tomis, AI	98,97	0,81	0,22	10142
Tomis, Θ EM	98,96	0,82	0,21	10145
Tomis, Θ EM	98,32	1,69	-	10148
Tomis, Δ	97,48	1,91	0,61	10146
Tomis, Δ	97,09	2,49	0,41	10151
Tomis, Δ IO	96,79	2,93	0,27	10149
Tomis, HO	94,69	4,26	1,05	10141
Callatis, HO	97,01	2,71	0,28	10173
Callatis, HO	95,99	3,63	0,38	10155
Callatis, HO	95,72	3,87	0,41	10117
Istros, Δ I (fals ?)	87,79	11,49	0,72	10147

Bibliografie / Bibliography

Austin 2006: M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sources in Translation*, Oxford University Press (second edition), 2006.

Avram 2003: Al. Avram, *Antiochos II Théos, Ptolémée II Philadelphie et la Mer Noire*, Comptes-rendus des séances de l'année - Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 147, 2003, 3, p. 1181-1213.

Avram, Bounegru 1997: A. Avram, O. Bounegru, *Mithridates al VI-lea și coasta de vest a Pontului Euxin. În jurul unui decret inedit de la Histria*, Pontica, 30, 1997, p. 155-165.

Callataÿ 1997: Fr. de Callataÿ, *L'histoire des Guerres Mithridatiques vue par les monnaies*, Louvain la Neuve, 1997.

Cojocaru et alii 2000: V. Cojocaru, B. Constantinescu, I. Ștefănescu, C.M. Petolescu, *EDXRF and PAA analyses of Dacian gold coins of "koson" type*, Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry, vol. 246, 2000, nr. 1, p. 185-190.

- Marinescu 1996:** C. A. Marinescu, *Making and spending money along the Bosphorus: The Lysimachi coinages minted by Byzantium and Chalcedon and their socio-cultural context*, Columbia University PhD diss., 1996, New York.
- Marinescu 2000:** C.A. Marinescu, *The posthumous Lysimachi Coinage and the dual monetary system at Byzantium and Chalcedon in the third century BC*, XII Internationaler Numismatischer Kongress. Berlin 1997. Akten-Proceedings-Acts, I, Berlin, 2000), p. 333-337.
- Marinescu, Lorber 2012:** C. Marinescu, C. Lorber, *The “Black Sea” tetradrachm hoard*, în E. Paunov, S. Filipova (eds.), *Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata*, Veliko Tărnovo, 2012, p. 197-259.
- Petac 2009:** E. Petac, *Noi date privind tezaurile de monede de aur din perioada elenistică descoperite în Dobrogea: o nouă cronologie a tezaurului de la Dăeni, jud. Tulcea*, BSNR, 98-103 (2004-2009), 2009, p. 9-20.
- Petac 2011:** E. Petac, *From the types of Alexander to Lysimachus: the chronology of some Mesembrian and other West Pontic staters*, AJN, 23, 2011, p. 7-14.
- Petac 2016:** E. Petac, *About a new 3rd century BC Lysimachus type stater from Tomis*, RCAN, 2, 2016, p. 105-110.
- Petac 2018:** E. Petac, *Again about Mithridates VI Eupator and the Western coast of the Black Sea. Around Istros Lysimachus type staters with monograms HP and ME* , RCAN, 4, 2018, p. 287-293.
- Petac, Vilcu 2012:** E. Petac, A. Vilcu, *Syrian wars and the beginnings of the Lysimachus type staters at Tomis*, Istros, 18, 2012, p. 51-63.
- Petac, Vilcu 2013:** *The Lysimachus type Gold Mintage from Odessos*, Istros, 19, 2013, p. 297-326.
- Petac, Vilcu 2016:** E. Petac, A. Vilcu, *About the Early Hellenistic Gold and Silver Coinage from Tomis*, Pontica, 48-49, 2015-2016, p. 499-507.
- Poenaru Bordea 1979:** Gh. Poenaru Bordea, *Les statères ouest-pontiques de type Alexandre le Grand et Lysimaque*, RBN, 125, 1979, p. 37-51.
- Poenaru Bordea 2004:** Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C. dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în *Presenza e funzioni della moneta nelle chorai delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero. Atti del XII Convegno organizzato dall'Università “Federico II” e dal Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 16-17 giugno 2000*, Roma, 2004, p. 38, nota 38 și p. 60, nr. 13.
- Poenaru Bordea 2005:** Gh. Poenaru Bordea, *Tezaurul de la Dăeni, jud. Tulcea. Catalogul monedelor din colecția Muzeului Național de Antichități*, în Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003), Chișinău, 26-28 noiembrie 2003, Comunicări, studii și note, București, 2005, p. 11-22.
- Popescu 2017-2018:** A. Popescu, *Byzantium-Histria: Un exemplu de „die-sharing” și câțiva stateri de tip Lysimach histrieni nepublicați*, CN, 23-24, 2017-2018, p. 19-26.
- Seyrig 1969:** H. Seyrig, *Monnaies hellénistiques*, RN, 11, 1969, p. 36-52.
- Vilcu 2010:** A. Vilcu, *Sur les statères en or de type Koson*, Transylvanian Review, vol. XIX, Supplement, nr. 5:1, 2010, p. 199-213.

Vîlcu 2011: A. Vîlcu, *Rivalités politiques et conflits militaires au Bas-Danube au IIIe siècle av. J.-C. reflétés par les émissions en or du trésor découvert à Dăeni, dép. de Tulcea*, comunicare la Simpozionul “Culture and Civilisation at Lower Danube”, Călărași, 12-14 octombrie 2011.

Vîlcu 2014: A. Vîlcu, *Istros et les Séleucides au IIIe siècle av. J.-C. à la lumière des sources numismatiques*, MCA, 10, 2014, p. 93-104.

Vîlcu, Ilie 2011: A. Vîlcu, C. Ilie, *Gold Staters from the Collections of the History Museum of Galați*, Danubius, 29, 2011, p. 61-76.

Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006: A. Vîlcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, *Les monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest*, Wetteren, 2006.

Vîlcu, Petac 2012: A. Vîlcu, E. Petac, *The Second Syrian War and Gold Staters of Alexander type struck at Istros*, AJN, 24, 2012, p. 53-60.

Vîlcu et alii 2011: A. Vîlcu, E. Petac, B. Constantinescu, C. Chiojdeanu, D. Stan, Gh. Niculescu, *Considerations regarding the Greek gold coins struck during the 4th to the 1st centuries B.C. in the light of the XRF analysis*, Peuce, 9, 2011, p. 501-512.

Lista ilustrațiilor / List of illustrations

Pl. I. 1-13. Stateri de aur de tip Lysimach din colecția Maria și dr. George Severeanu.

Pl. I. 1-13. Gold staters of Lysimachus type from the Maria and dr. George Severeanu collection.

Pl. I. 1-13. Stateri de aur de tip Lysimach din colecția Maria și dr. George Severeanu.